

УДК 342.951:351.82

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСУ МІЖ ВИМОГАМИ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ВИМОГАМИ ЗАХИСТУ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Раїмов Р.І.,

аспірант кафедри міжнародного, європейського та екологічного права
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Пасічник А.В., к. ю. н., доцент,

доцент кафедри міжнародного, європейського та екологічного права
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Стаття присвячена аналізу практики Європейського суду з прав людини. У результаті аналізу визначено умови забезпечення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини. Узагальнено позицію Європейського суду з прав людини щодо забезпечення справедливого балансу.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, справедлива рівновага, справедливий баланс, Європейська конвенція з прав людини, публічний інтерес.*

Стаття посвящена аналізу практики Європейського суду по правам человека. В результате анализа определены условия обеспечения справедливого баланса между требованиями публичных интересов и требованиями защиты основных прав человека. Обобщена позиция Европейского суда по правам человека относительно обеспечения справедливого баланса.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, справедливое равновесие, справедливый баланс, Европейская конвенция по правам человека, публичный интерес.*

Raimov R.I., Pasichnik A.V. THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS-REGARDING THE DEFINITION OF FAIR BALANCE BETWEEN THE DEMANDS OF THE PUBLIC INTERESTS AND THE REQUIREMENTS OF THE PROTECTION OF THE INDIVIDUAL'S FUNDAMENTAL RIGHTS

The article is devoted to the analysis of the practice of the European Court of Human Rights. As a result of this analysis, the conditions for ensuring a fair balance between the requirements of public interests and the requirements for the protection of fundamental human rights are determined. Review of the position of the European Court of Human Rights in ensuring fair balance.

Key words: *European Court of Human Rights, fair equilibrium, fair balance, European Convention on Human Rights, public interest.*

Постановка проблеми. Поняття публічного інтересу все частіше використовується в сучасній українській юриспруденції. Однак забезпечення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини лишається недостатньо урегульованим вітчизняним законодавством. Значний досвід у визначенні зазначеного справедливого балансу має Європейський суд з прав людини.

Ступінь розробленості проблеми. Забезпечення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини було предметом вивчення в межах дослідження публічного інтересу в працях таких науковців, як: В.Б. Авер'янов, О.П. Подцерковний, С.І. Бевз, А.Я. Курбатов, О.В. Безух, А.Г. Бобкова, Т.В. Бондар, Т.О. Коломієць, Ю.А. Тихомиров, В.В. Галуцько, С.В. Савченко, Є.О. Заруднев та інші.

Метою статті є дослідження й аналіз рішень Європейського суду з прав людини та визначення умов забезпечення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Умови забезпечення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини прямо не зазначені в тексті Європейської конвенції з прав людини [1]. Кожна держава, яка приєдналася до згаданої Конвенції, вправі самостійно визначати необхідні засоби забезпечення публічного інтересу. Незважаючи на це, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вправі визначати, чи дотримано урядами держав справедливого балансу між вимогами публічного інтересу та вимогами захисту основних прав людини.

Наявні випадки, коли людина не згодна з порушенням своїх прав урядом під час забезпечення вимог публічного інтересу. У такому разі часто вирішення спору доходить до Європейського суду з прав людини. На даний момент є багато вирішених справ, в яких ЄСПЛ наводить своє бачення справедливого балансу.

Європейський суд з прав людини в рішенні в справі «Спорронг і Л'юонрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р. зазначив, що для з'ясування наявності порушення цього поло-

ження ЄСПЛ має встановити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Забезпечення такої рівноваги є невід'ємним принципом всієї Конвенції, що відбито в структурі ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини [2].

Також Європейський суд з прав людини зауважив, що вважає природним, що в складній і клопітній сфері Високим договірним сторонам варто надавати широку свободу розсуду. Незважаючи на це, ЄСПЛ не може не здійснити свого наглядового повноваження. Він повинен встановити, чи було забезпечено необхідну рівновагу [2].

Європейський суд з прав людини підтримує позицію, що урядам держав варто надати широку свободу розсуду. Однак водночас має бути забезпечено справедливу рівновагу між вимогами публічних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Зазначене рішення є одним із перших, в яких вживаються терміни «справедлива рівновага», «справедливий баланс».

У рішенні в справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р. Європейський суд з прав людини розглянув позицію заявника, згідно з якою надзвичайні заходи уряду, спрямовані на усунення очевидної несправедливості, можуть задовольнити вимоги Європейської конвенції з прав людини лише тоді, коли немає іншого, менш суворого засобу [3]. Отже, це положення тлумачиться як таке, що містить критерій суворої необхідності. ЄСПЛ зазначив, що наявність альтернативних рішень вирішення питань, пов'язаних із публічним інтересом, сама собою не є підставою для того, щоб вважати законодавство невинуватим; це є лише одним із чинників, який має враховуватися під час з'ясування того, чи можна вважати вибрані засоби прийнятними і придатними для досягнення законної мети, зважаючи на необхідність забезпечення відповідного справедливого балансу. Європейський суд з прав людини додав, що, якби законодавчий орган дотримувався критерію суворої необхідності, то ЄСПЛ не з'ясував би, чи було це законодавство найкращим вирішенням проблеми, чи законодавчі повноваження треба було здійснити в інший спосіб [3].

Також Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що умови компенсації мають суттєве значення для оцінки того, чи забезпечує оскаржуване законодавство справедливий баланс між різними залученими в справу інтересами, і особливо для з'ясування, чи не покладає це законодавство непропорційний тягар на заявників [3].

Умовою забезпечення відповідного справедливого балансу є необхідність встановити, чи не покладає задоволення публічного інтересу непропорційний тягар на особу, яку обмежують в її правах. Умови компенсації за порушені права також є однією з підстав вважати справедливий баланс дотриманим. Наявність інших шляхів вирішення питань не може бути підставою для визнання

застосованих засобів невинуватими, це може бути лише одним із чинників для встановлення дотримання справедливого балансу.

Ухвалюючи рішення в справі «Святі чоловічі монастири проти Греції», від 9 грудня 1994 р., Європейський суд з прав людини зазначив, що втручання в мирне володіння майном має забезпечувати справедливий баланс між вимогами загальних інтересів громади та вимогами захисту основних прав особи. Занепокоєння щодо досягнення цього балансу відображено в структурі ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини загалом, зокрема в другому реченні, яке треба читати з урахуванням загального принципу, викладеного в першому реченні. Зокрема, повинно бути розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, якої прагнуть досягти в будь-який спосіб, позбавляючи особу її володіння [4].

Європейський суд з прав людини зазначив, що умови компенсації відповідно до законодавства є суттєвими для оцінки того, чи в оскаржуваному рішенні враховується необхідний справедливий баланс, зокрема, чи не призводить воно до непропорційного тягаря для заявників. У зв'язку із цим вилучення майна без сплати суми, що обґрунтовано пов'язане з його цінністю, зазвичай становитиме непропорційне втручання, і загальне недотримання рішення про компенсацію може вважатися виправданим згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини лише у виняткових обставинах. Однак ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини не гарантує права на цілковиту компенсацію за будь-яких обставин, оскільки законні цілі «публічного інтересу» можуть вимагати менше, ніж відшкодування повної ринкової вартості [4].

Компенсація є значним чинником під час визначення пропорційності втручання, однак має розглядатися в комплексі з іншими чинниками. Розмір достатньої компенсації також є оціночним поняттям та має розраховуватися в співвідношенні суспільного інтересу та значущості тягаря, покладеного на особу.

Пояснюючи свою позицію, Європейський суд з прав людини зауважив, що є повноваження видавати землю монастирям, які не мають достатнього нерухомого майна, «виключно для цілей вирощування самими монахами», бюджетні асигнування не можуть розглядатися як виплата компенсації [4].

Отже, будь-які виплати, передбачені законодавством на користь особи та напряду не пов'язані безпосередньо з порушенням права, не можуть розглядатися як компенсація.

Пропорційність втручання в право власності було розглянуто Європейським судом з прав людини під час розгляду справи «Спадеа і Скалабріно проти Італії» від 1 вересня 1995 р. Так, ЄСПЛ зазначив, що втручання має забезпечувати справедливий баланс між вимогами загального інтересу громади та вимогами захисту основних прав особи. Європейський суд з прав людини повторно зауважив, що необхідно мати розумне спів-

відношення пропорційності між використаними засобами та легітимною метою [5].

Отже, зазначений підхід до забезпечення справедливого балансу став прецедентним. Також Європейський суд з прав людини використав поняття «легітимна мета», що також може бути умовою досягнення справедливого балансу.

У рішенні в справі «Імобільяре Саффі» проти Італії» від 28 липня 1999 р. Європейський суд з прав людини знову наголошує на тому, що втручання, особливо коли воно має розглядатися в контексті ч. 2 ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини, має забезпечити справедливий баланс між вимогами загальних інтересів і вимогами захисту основних прав людини. Має бути розумне співвідношення між засобами, що використовуються, і поставленою метою. З'ясовуючи, чи дотримано цієї вимоги, ЄСПЛ визнає, що держава має право користуватися широкими межами свободи розсуду як у виборі засобів примусового виконання наказів, так і в з'ясуванні виправданості наслідків такого виконання наказів у світлі публічних інтересів – виконання, що спрямоване на досягнення мети, поставленої даним законом. У таких сферах, як житлова, що відіграє центральну роль у забезпеченні добробуту й економічної політики в сучасному суспільстві, ЄСПЛ поважатиме законодавчі рішення, якщо вони відповідають публічним інтересам і ґрунтуються на чітко сформульованому розумному вмотивуванні [6].

Отже, Європейський суд з прав людини підкреслив, що втручання в право має забезпечити справедливий баланс між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини. Окремо ЄСПЛ виділяє наявність розумного співвідношення між засобами, що використовуються, і поставленою метою. Також держава користується широкою свободою розсуду стосовно вибору засобів і мети. ЄСПЛ зазвичай вважає законодавчі рішення такими, що відповідають загальним інтересам і ґрунтуються на чітко сформульованому розумному вмотивуванні. Однак покладання надмірного тягаря на особу може порушити баланс між публічними інтересами та правами людини.

У рішенні в справі «Колишній король Греції проти Греції» від 23 листопада 2000 р. Європейський суд з прав людини зазначив, що втручання в безперешкодне здійснення права на власність має проводити сувору межу між вимогами публічного інтересу та вимогами щодо захисту основних прав особистості. Зокрема, повинен бути розумний зв'язок пропорційності між застосованими засобами та метою [7].

Отже, для дотримання справедливої рівноваги недостатньо наявності пропорційності як такої, вона також повинна бути пов'язана із застосованими засобами визначеним розумним зв'язком.

Умови компенсації, відповідно до чинного щодо справи законодавства, підлягають оцінці, чи дотримується оscarжена міра необхідного справедливого балансу, особливо, чи накладає вона надмірний тягар на заявників.

У зв'язку із цим ЄСПЛ вже встановив, що конфіскація майна без оплати суми, розумно пов'язаною з його вартістю, буде невідповідним втручанням, а цілковита відсутність компенсації може бути виправдана тільки за виняткових обставин [7].

Хоча Європейський суд з прав людини і не наводить визначення виняткових обставин, він знову підкреслив, що компенсація не тільки може бути критерієм оцінки ступеня досягнення балансу інтересів, а й дозволяє визначити, чи накладено надмірний тягар на особу.

ЄСПЛ погодився з тим, що держава могла вважати, що виняткові обставини виправдовували відсутність компенсації, але дана оцінка не була об'єктивно обґрунтована [7].

Незважаючи на те, що уряд вправі сам визначити виняткові обставини, під час яких не буде здійснено компенсацію, Європейський суд з прав людини все ж вказує на необхідність об'єктивного обґрунтування.

Отже, ЄСПЛ вкотре дотримується думки, що відсутність будь-якої компенсації за позбавлення заявників їхньої власності на шкоду заявникам порушує справедливий баланс між захистом власності та вимогами публічного інтересу [7].

У рішенні «Стретч проти Сполученого Королівства» від 24 червня 2003 р. Європейський суд з прав людини зазначив, що під час будь-якого втручання має забезпечуватися справедливий баланс між необхідністю забезпечення загальних інтересів суспільства та необхідністю захисту основоположних прав відповідної особи. Отже, має бути забезпечено належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленими цілями. Крім того, як і в інших сферах соціальної, фінансової чи економічної політики, під час впровадження законів, які регулюють майнові та договірні правовідносини, національні органи влади користуються певним полем розсуду [8].

ЄСПЛ вважає усталеною практику необхідності забезпечення справедливого балансу. У зазначеному рішенні ЄСПЛ чітко вказав на те, що діяти не всупереч публічним інтересам ще не означає діяти в публічних інтересах.

У рішенні в справі «Трегубенко проти України» від 2 листопада 2004 р. Європейський суд з прав людини повторює, що позбавлення майна може бути виправданим лише тоді, коли буде показаний, *inter alia*, «інтерес суспільства» й «умови, передбачені законом». Навіть більше, будь-яке втручання в право власності обов'язково має відповідати принципу пропорційності. Як неодноразово зазначав Європейський суд з прав людини, справедливий баланс має бути дотриманий між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Пошуком такого справедливого балансу відзначена вся Європейська конвенція з прав людини. Далі ЄСПЛ зазначає, що необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа, про яку йдеться, несе «індивідуальний і надмірний тягар» [9].

ЄСПЛ підкреслив, що «індивідуальний і надмірний тягар» може призвести до недотримання справедливого балансу, незважаючи на пропорційність засобів і мети.

У рішенні в справі «Моріс проти Франції» від 6 жовтня 2005 р. Європейський суд з прав людини вкотре формулює вимоги до визначення пропорційності втручання в право власності: «86. Втручання в мирне володіння власністю має забезпечувати справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Зокрема, повинно існувати розумне відношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку прагне здійснити будь-яким засобом позбавлення особи власності» [9].

У рішенні також було підкреслено особливу важливість компенсації під час визначення наявності «індивідуального і надмірного тягара» та дотримання справедливого балансу.

Європейський суд з прав людини зауважив, що умови компенсації згідно з відповідним національним законодавством є суттєвими для оцінки того, чи в оскаржуваній акції враховується необхідний справедливий баланс, зокрема, чи він накладає непропорційно тяжкий тягар на заявників. У зв'язку із цим ЄСПЛ визначив, що взяття майна без сплати суми, обґрунтовано пов'язаної з його цінністю, зазвичай становить непропорційне втручання, а відсутність компенсації може вважатися виправданою лише згідно зі ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини у виняткових обставинах [9].

У рішенні в справі «Інтерсплав» проти України» від 9 січня 2007 р. Європейський суд з прав людини знову зазначає, що держави мають широкі межі самостійної оцінки у визначенні того, у чому полягає публічний інтерес, оскільки національний законодавчий орган, реалізуючи соціальну й економічну політику, має широке коло повноважень. Однак такі межі оцінювання не є абсолютними, і їх застосування підлягає перегляду органами Європейської конвенції з прав людини [10].

Європейський суд з прав людини наголосив на своїх наглядових функціях під час забезпечення публічного інтересу.

Також ЄСПЛ зазначив, що постійні затримки відшкодування та компенсації разом із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушують справедливий баланс між вимогами публічного інтересу та захисту права на мирне володіння майном. Отже, порушенням справедливого балансу може бути систематичне застосування непропорційних щодо мети засобів із подальшим їх скасуванням. Така ситуація призводить до того, що під час скасування одного рішення одразу ухвалюється інше, яке діє до його відміни, після чого ухвалюється аналогічне рішення тощо [10]. Отже, призначення компенсації та скасування рішення, що порушує справедливий баланс, ще не є забезпеченням вказаного балансу, оскільки компенсація може бути не виплачена, а рішення ухвалене знову.

У рішенні в справі «Україна – Тюмень» проти України» від 22 листопада 2007 р. Європейський суд з прав людини вже тра-

диційно перелічує вимоги дотримання справедливого балансу. ЄСПЛ нагадує, що втручання в право на мирне володіння майном має здійснюватися з дотриманням справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи, має бути обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності [11].

Європейський суд з прав людини знову наголосив на тому, що умови надання компенсації згідно з положеннями відповідного законодавства є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на заявників. Європейський суд з прав людини вже встановлював, що позбавлення власності без сплати суми її вартості становитиме непропорційне втручання, відсутність же будь-якого відшкодування може бути виправданою, відповідно до п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини, лише за виключних обставин [11].

Відповідно до рішення в справі «Христов проти України» від 19 лютого 2009 р., для з'ясування, чи було втручання виправданим, Європейський суд з прав людини знову наголосує на необхідності підтримання справедливої рівноваги між загальним інтересом суспільства та захистом основних прав конкретної особи. Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо відповідна особа несе «особистий і надмірний тягар» [12].

У рішенні в справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 р. ЄСПЛ зазначив, що будь-яке втручання органу влади в захищене право не суперечитиме загальній нормі, викладеній у першому реченні ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини, лише якщо забезпечено справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Питання стосовно того, чи було забезпечено такий справедливий баланс, стає актуальним лише після того, як встановлено, що відповідне втручання задовольнило вимогу законності і не було свавільним [13].

Отже, Європейський суд з прав людини зазначив, що питання справедливого балансу взагалі не потребує розгляду, якщо втручання в мирне володіння майном є незаконним та/або свавільним [13].

У рішенні в справі «East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 р. ЄСПЛ наголошує на тому, що перша та найбільш важлива вимога ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу в право на мирне володіння майном повинно бути законним. Вимога щодо законності в розумінні Європейської конвенції з прав людини вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності принципів

верховенства права, що передбачає свободу від свавілля [14].

ЄСПЛ також нагадує, що будь-яке втручання державного органу в право на мирне володіння майном має забезпечити справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Необхідність досягнення такого балансу загалом відображена в структурі ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Необхідного балансу не вдасться досягти, якщо на відповідну особу буде покладено індивідуальний і надмірний тягар. Інакше кажучи, має бути обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти [14].

Висновки. Під час визначення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів і вимогами захисту основних прав людини уряд користується певним полем розсуду, однак Європейський суд з прав людини здійснює наглядові повноваження.

Обов'язковими умовами забезпечення справедливого балансу є такі:

1. Дії уряду законні.
  2. Дії уряду відповідають публічним інтересам і ґрунтуються на чітко сформульованому розумному вмотивуванні.
  3. Наявне розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою.
  4. Наявна компенсація для особи, чиє право порушено.
  5. Особа, чиє право порушено, не повинна нести індивідуальний і надмірний тягар.
- Ми вважаємо перспективним подальше дослідження визначення пропорційності компенсації за порушення прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська конвенція з прав людини. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ukr.pdf.
2. Справа «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Case of Sporrang and Lonroth v. Sweden), рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1982 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_098.
3. Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (Case of James and others v. the United Kingdom), рішення ЄСПЛ від 21 лютого 1986 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_180.
4. Справа «Святі чоловічі монастирі проти Греції» (Case of The Holy Monasteries v. Greece), рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57906>.
5. Справа «Спадеа і Скалабріно проти Італії» (Case of Spadea and Scalabrino v. Italy), рішення ЄСПЛ від 28 вересня 1995 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57937>.
6. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії» (Case of Immobiliare Saffi v. Italy), рішення ЄСПЛ від 28 липня 1999 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/980_075.
7. Справа Колишній король Греції проти Греції (The former King of Greece v. Greece), рішення ЄСПЛ від 28 листопада 2002 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60797>.
8. Справа «Стретч проти Сполученого Королівства» (Case of Stretch v. The United Kingdom), рішення ЄСПЛ від 24 червня 2003 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117564>.
9. Справа «Трегубенко проти України», рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_355.
10. Справа «Інтерсплав» проти України», рішення ЄСПЛ від 9 січня 2007 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_194.
11. Справа «Україна – Тюмень» проти України», рішення ЄСПЛ від 22 листопада 2007 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_595.
12. Справа «Христов проти України», рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_443.
13. Справа «Серявін та інші проти України», рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_672.
14. Справа «East/West Alliance Limited» проти України», рішення ЄСПЛ від 23 січня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_994.